

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

siant aneksuoti Oberosto teritoriją: padalyti ją į Kuršo Kunigaikštystę ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, o Prūsijos karalių arba Vokietijos imperatorių paskelbti jų suverenu²³. Berlyno sutarimu, aneksionistiniai VKV siekiai, net slapstomi po restitucijos skraiste, nebeatitiko dienos reikalavimų. Mat balandžio 7 d. į karą Antantės pusėje stėjo JAV, paskelbusios tautų teises į politinį savarankiškumą. Tautų apsisprendimo principo pagrindu Petrograde rado bendrą kalbą karo šalininkai ir pacifistai.

KURSAS — LIETUVOS KLAUSIMO INTERNACIONALIZAVIMAS

Išties balandžio 9 d. premjeras G. Lvovas paskelbė deklaraciją, kurioje žadėjo siekti tvirtos taikos ir remtis tautų apsisprendimo principu. Po dviejų dienų Visos Rusijos sovietų konferencija patikė konkretnę pasiūlymą — taika be aneksijų ir kontribucijų, paremta tautų apsisprendimo principu²⁴. Ką šie teiginiai iš tikrųjų galėjo reikšti, parodė vyriausybės ir Sovieto pareiškimai Lenkijos klausimu. O jais buvo apeliuojama į Lenkijos valstybės, susietos su Rusija karine sąjunga, sukūrimą. Valstybės sukūrimas buvo argumentuojamas lenkų apsisprendimo teise, taikoma ne tik Rusijos, bet ir Vokietijos bei Austrijos teritorijoms, kuriose gyveno lenkų dauguma²⁵. Vadinasi, Rusija, norėdama tą demokratinę apsisprendimo teisę įgyvendinti, rengėsi toliau kariauti ir nugalėti Centrines valstybes.

Be to, naujieji Rusijos vadovai, ketinę vadovautis tautų apsisprendimo principu, prisiminė ir senus pažadus dėl konstitucinės valstybės decentralizacijos. Ir nors saugant rusiškojo valstybingumo formą kilo Steigiamojo Susirinkimo sankcijos idėja, ilgainiui tiek suomių Seimas, tiek ukrainiečių Centrinė Rada, tiek estų Mäapaev, tiek latvių Landtagas, tiek lenkų Likvidacinė komisija buvo oficialiai pripažinti ir jiems centras perleido daugelį savo funkcijų²⁶. Lietuvių politinis judėjimas Rusijoje tokio pripažinimo nesulaukė. Kodėl taip atsitiko?

Buvo keletas priežasčių. Pirmoji susijusi su lietuvių Rusijoje politinės programos evoliucija, antroji — su naujais Vokietijos manevrais Lietuvos klausimu.

Kovo—balandžio mėn., tiek konservatorių, tiek radikalų manymu, buvo tikslinga orientuotis į naująją Rusiją, kuri padarė keletą pareiškimų, skatinusių pavergtas tautas siekti laisvės. Nors ir neskubėjo savo pareiškimų vykdyti, vis dėlto Rusijos valdžia leido suprasti, kad praktiškai ta laisvė bus įgyvendinama etnografinėse kitataučių teritorijose. Tad abiejų lietuvių politinių grupuo-

čių, kovo 26 d. sudariusių Rusijos Lietuvių tautos tarybą, programos nesunkiai suartėjo ir buvo apsisota prie etnografinės Lietuvos valstybingumo principo. Suderinusi pilietinius (Lietuvos Steigiamojo Seimo sankcija) ir etninius (Lietuva — Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijos, kuriose „lietuvių tauta yra pamatinis gyventojų gaivalas“) grupuočių prioritetus, taryba pabandė paspartinti minėto principo įgyvendinimą²⁷.

Kovo 31 d. G. Lvovui buvo įteikti tarybos nutarimai, paskelbę Lietuvos kaip politinio vieneto nedalomumo principą, reikalavę išskirti ją į atskirą administracinį vienetą ir pripažinti sudaromą Laikinąjį Lietuvos valdymo komitetą (12 lietuvių, 6 gudai, 3 žydai, 2 lenkai, 1 rusas). Premjeras pasveikino lietuvių iniciatyvą ir pasiūlė, nelaukiant galutinio kabineto sprendimo, nurodyti kandidatus į gubernijų administratorių pareigas*.

Balandžio 27 d. kandidatų sąrašas vyriausybei buvo pateiktas, tačiau teigiamo atgarsio nesusilaukė²⁸. Prieš keletą savaičių Vilniaus ir Kauno gubernijų komisarais paskirti lenkas J. Montvila ir gudas O. Balajus nebuvo atšaukti, o Suvalkų gubernijos reikalus ir toliau tvarkė lenkų Likvidacinė komisija.

Matyt, Suvalkų gubernija, į kurią pretendavo lietuviai ir lenkai, rusų valdžiai buvo tapusi keblia problema. Vargu ar buvo pamirštas triukšmas, kilęs dar caro valdžiai iš Kongresinės Lenkijos išskyrus Chelmą. Nors užkulisiuose, pasak lenkų Likvidacinės komisijos pirmininko A. Lednickio, rusai lietuvių rankomis ir darė didelį spaudimą, vis dėlto Laikinoji vyriausybė nesiryžo gauti santykių su lenkais ir pakartoti Chelmo precedento²⁹. Ypač karštai dėl Suvalkų gubernijos diskutuota Laikinosios vyriausybės sudaryto Ypatingojo pasitarimo Rusijos Steigiamajam Susirinkimui sušaukti posėdžiuose. Paprastai lietuviai, bandę reikalauti Suvalkų gubernijos, būdavo nutraukiami motyvuojant tuo, kad pasitarimas nekompetentingas spręsti politinio pobūdžio klausimų³⁰.

Dėl tokios įvykių eigos ėmė ryškėti lietuvių skilimas. Konservatorių spaudoje pasirodė straipsnių, rutuliojusių tarptautinio Lietuvos klausimo koncepciją. Konservatoriai aiškino, kad didžioji lietuvių žemių dalis yra atplėsta nuo Rusijos ir todėl jų likimą spręst ne Rusijos Steigiamasis Susirinkimas, o tarptautinės instancijos, t. y. taikos kongresas. Vadinas, jau dabar svarbu pareikšti, kad lietuviai apsisprendžia nepriklausomybei, kurios formą nustatys po karo sušauktas Lietuvos Steigiamasis Seimas³¹. Radikalai

* Balandžio 1 d. nutarimai buvo perduoti ir Sovietui. Vykdomojo komiteto narys J. Steklovas pripažino, kad lietuvių sprendimai neprieštarauja rusų skelbiamai tautų apsisprendimo teisei. Žr.: Tautos Tarybos darbai // Naujoji Lietuva.— 1917.— Kovo 26.— Nr. 3.

neprieštaravo dėl Lietuvos klausimo tarptautinio pobūdžio, bet teigė, kad apsisprendimo teisė priklauso Lietuvos Steigiamajam Seimui, kurio sušaukimą galėjo garantuoti tik pasaulio ir pirmiausia Rusijos demokratija³². Radikalai iš esmės linko laukti Rusijos Steigiamojo Susirinkimo.

Birželio 9—15 d. Petrograde įvykusiame lietuvių Seime laimėjo konservatorių linija. Radikalai atsisakė bendradarbiauti. Taryba ir komitetas iširo³³. Beje, reikia pažymėti, kad Laikinis Lietuvos valdymo komitetas taip ir nespėjo visiškai konstituotis. Lenkų nepatenkino dvi vietos. Gudų projektas išplėsti teritorinio priklausymo ribas Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijomis buvo atmestas. Lietuvių nuomone, tokiu atveju Lietuvos klausimas būtų netekęs tarptautinio pobūdžio. Gudai manė kitaip, todėl taip pat atsisakė užimti jiems skirtas vietas³⁴.

Žinoma, nieko keisto, jog iširus jungtinėms lietuvių politinio judėjimo struktūroms Laikinajai vyriausybei atkrito reikalas konkrečiai angažuoti lietuviams, juolab kad jie rinkosi Lietuvos klausimo internacionalizavimo kursą. Tačiau į akis krinta viena aplinkybė: tos struktūros iširo birželio viduryje, o lietuviai prašė atkreipti į juos dėmesį nuo kovo pabaigos. Visą tą laiką Laikinoji vyriausybė iš esmės dėsė. Kodėl?

Kaip rodo Rusijos užsienio reikalų ministerijos archyvų dokumentai, ir po revoliucijos Lietuvos reikalai buvo sprendžiami šioje žinyboje. Į ją atkeliavo bei buvo išnagrinėti ir pirmieji Lietuvių tautos tarybos nutarimai, ir Seimo rezoliucijos. Suprantama, čionai tebeplaukė užsienyje rezidavusių diplomatų bei specialiųjų tarnybų agentų pranešimai. Matyt, čia buvo formuojama vyriausybės politika Lietuvos klausimu.

Antai kovo 19 d. M. Bibikovas slaptoje telegramoje teigė, kad revoliucija Šveicarijos lietuviams atskleidė naujų perspektyvų. Rusų diplomato nuomone, atsirado galimybė patraukti į savo pusę tiek emigracijos, tiek, pasitelkus ją, okupuotos Lietuvos veikėjus. Tačiau tokiai akcijai reikėjo ne tik principinio Petrogrado sutikimo, instrukcijų deryboms su aiškiomis nuolaidomis lietuviams, bet ir nemažų finansinių dotacijų. Pasak M. Bibikovo, jas vertėjo skirti ir pasinaudoti patogiu momentu, kadangi lietuvių aspiracijos labai nuosaikios³⁵.

Kovo 23 d. užsienio reikalų ministras P. Miliukovas davė interviu „Večernejė vremia“ korespondentui. Ten buvo pareikšta, kad sklendantys gandai apie vokiečių pasirengimą paskelbti Lietuvos valstybę yra provokacija ir jaukas lietuviams. Ministro manymu, lietuvių, kaip ir lenkų, ši meškerė neužkabinsianti, „nes lietuviai norimą nepriklausomybę tegali gauti iš laisvos Rusijos“³⁶.

Kovo pabaigoje Petrogradą pasiekė šilti Lietuvių tautos tarybos nuolatinės delegacijos sveikinimai Laikinajai vyriausybei³⁷. Kaip matėme, kovo 31 d. lietuvius Rusijoje padrašino premjeras.

Tačiau jau balandžio 10 d. naujasis *charge d'affaires* A. Onu atsiuntė konfidencialų delegacijos memorandumą, kuriame anks-tesnes laisvės, lygybės, brolybės idėjas pakeitė pakankamai konkretūs pageidavimai. Lietuviai pranešė apie naujausius vokiečių žingsnius, susijusius su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu, ir išreiškė viltį, jog dabartinė Rusijos vyriausybė suteiks Lietuvai tokias pat laisves bei teises kaip ir Lenkijai, kadangi abiejų padėtis vienoda³⁸. Lenkijos, kaip „senosios Lietuvos sąjungininkės“, paminėjimas memorandume rodė, jog lietuviai, kalbėdami apie vienodą padėtį, neturėjo galvoje vien vokiečių okupacijos.

Savo ruožtu balandžio 29 d. V. Svatkovskis ne vien detalizavo Šveicarijos lietuvių programą (Lietuva sudaryta iš Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijų, dalies Gardino, Minsko rajonų bei Kuršo, su Rusija palaikomi kariniai, ekonominiai ryšiai federacijos pagrindu arba personalinė unija monarchijos atveju), bet ir supažindino vadovybę su Vilhelmštrasės planais, kurie galėjo pakeisti lietuvių orientaciją. Anot V. Svatkovskio, Berlyne tvirtai laikomasi paslėptas aneksijos taktikos. Tačiau yra įvairių nuomonių. Vieni pataria naudotis dedukciniu metodu, t. y. siūlo iš pradžių paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, o tik paskui imtis tvarkyti valstybės reikalus. Kiti rekomenduoja indukcinį būdą — pirmiausia sudaryti tautos tarybą ir administraciją, o apie valstybingumą pareikšti, kai pribręs reikalus svarstyti taikos klausimą. Tačiau tiek vieni, tiek kiti pageidautų konkretesnių Rusijos veiksmų dėl Lietuvos laisvės. Tai paskatintų šį klausimą internacionalizuoti³⁹.

Visose A. Onu balandžio mėnesio telegramose V. Svatkovskio tezės buvo papildytos pranešimais apie Berne, Vilniuje ir Berlyne vykusias vokiečių ir lietuvių derybas⁴⁰.

Atrodo, kad dėl šių pranešimų Petrogradas nutarė susilaikyti nuo pareiškimų lietuvių atžvilgiu.

Birželio pradžioje V. Svatkovskis informavo apie savo susitikimą su F. Roppu, rusų įtarimu, Berlyno emisaru. Petrogrado agento nuomone, F. Roppas atrodė labai prislėgtas, dažnai skundėsi, kad iki šiol Rusija nėra nutarusi lietuviams palankiai spręsti Lietuvos klausimo. Barono manymu, lietuvius visiškai patenkintų federacija su Rusija, o vokiečių kombinacijoms jie nepasiduosią. Ir pats F. Roppas per pokalbį prisipažino nusivylęs vadovaujančiais Vokietijos sluoksniais, neturinčiais konkrečios programos Lietuvos atžvilgiu⁴¹.

Visa tai negalėjo nepanešėti į vokiečių bandymus išprovokuoti Rusiją.

Kai liepos viduryje delegacija kreipėsi į Rusijos ambasadą Paryžiuje su prašymu palaikyti lietuvių interesus Antantės konferencijoje, jai buvo atsakyta, kad ambasada neturi šiuo klausimu įgaliojimų. Apie įvykį nedelsiant buvo pranešta Užsienio reikalų ministerijai⁴². Liepos 11 d. ir pasiuntinys Vašingtone B. Bachmetjevas pranešė, kad JAV lietuviai perdavę kreipimąsi į Laikinąją vyriausybę dėl laisvos, suvienytos Lietuvos įkūrimo. B. Bachmetjevas prašė centro supažindinti jį su vyriausybės požiūriu šiuo reikalu⁴³. Slaptame memorandume naujasis užsienio reikalų ministras M. Tereščenka pareiškė, kad „lietuvių klausimas yra visiškai Rusijos klausimas“⁴⁴.

Analogiška išvada ir rekomendacijos, kaip sprendinias šis Rusijos vidaus reikalas, M. Tereščenkai buvo įteiktos dar birželio 21 d. Užsienio reikalų ministerijos Ypatingojo politinio skyriaus ir Juridinio poskyrio parengtoje „Pažymoje apie lietuvių pretenzijas“. Čia buvo išnagrinėti Rusijos Lietuvių tautos tarybos nutarimai bei Petrograde Seimo priimtos rezoliucijos. Ministerijos valdininkai išvelgė, kad tuose nutarimuose siūlomas Lietuvos klausimo sprendimas yra nepriimtinas Rusijai, kadangi: 1) yra pagrindo įtarti, jog projektuojamoji Lietuva nesutampa su etnografinėmis lietuvių sienomis (jos tiksliai neapibrėžtos, numatyta, kad Laikinajame Lietuvos valdymo komitete lietuvių ir kitų tautų atstovų bus po lygiai); 2) neminimas Rusijos Steigiamasis Susirinkimas, o išimtinė teisė daryti galutinius sprendimus suteikta Lietuvos Steigiamajam Seimui. Be abejo, teigė pažymos autoriai, lietuviai turi teisę tikėtis, kad jų nacionaliniai siekiai sulauks atgarsio iš vyriausybės pusės, ypač paskelbus Lenkijos nepriklausomybę, tačiau tik ne lietuvių Seime pasirinktas kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas. Lietuvos klausimas neturi tarptautinio elemento, nes visa lietuvių gentis su menkomis išimtimis gyvena Rusijos teritorijoje. Taigi norint etnografinėse lietuvių teritorijose sukurti autonominę administraciją, buvo aiškinama pažymoje, nereikia prijungti svetimų žemių. Lietuvos klausimas yra analogiškas Latvijos, Estijos klausimams, ir tokių motyvų, kurie vyravo skelbiant Lenkijos nepriklausomybę, čia nėra. Pažymos autoriai rekomendavo paremti tas lietuvių politines sroves, kurios kratosi separatizmo, ir įsteigti bendrą komisiją, kuri parengtų Rusijos Steigiamajam Susirinkimui plačios Lietuvos autonomijos projektą⁴⁵.

Taigi dėl Lietuvos autonomijos Rusijos užsienio reikalų ministerija, regis, neabejojo. Tačiau jokių veiksmų atsižvelgiant į galimas tarptautines komplikacijas nebuvo imtasi. Iniciatyva Lietuvos klausimu liko vokiečių rankose.